

FÖRBLIR SVERIGE MONARKI?

Av hovrättsfiskal HÅKAN WINBERG

I författningsutredningens förslag till regeringsform stadgas att konungen är rikets statschef. Den som härav drar den slutsatsen, att utredningen menat att Sverige skall ha ett monarkiskt styrelsesätt under den nya regeringsformens livstid, tar miste. Utredningen, vilken som bekant inte har haft i uppdrag att pröva den principiella frågan om monarki eller republik, har nämligen utan eget ställningstagande endast fört över den nuvarande statsformen till förslaget om ny regeringsform.

Den principiella frågan skulle alltså i och för sig inte behöva aktualiseras i samband med att vi får en ny författning, eftersom den inte berörs av författningsutredningen. Man skulle kunna säga, att det inte finns anledning att diskutera detta nu — i varje fall ingen annan anledning än den, att vi vet att det finns olika meningar om statsformen och att vissa personer föredrar monarki i vårt land, medan andra anser det bättre om landet vore republik.

Det är emellertid några förhållanden, som gör det önskvärt att den politiska opinionen i något större utsträckning än hittills sysslade

med problemet om monarki eller republik. För det första föreslår författningsutredningen vissa ändringar i grundlagen, vilka berör monarkins ställning. Det gäller bl. a. lägsta ålder för trontillträde, regler då tronföljaren vid kungens frånfalle är omyndig och åtgärder då kungahuset utslocknat. För det andra gör den nu aktuella successionen med en 81-årig kung och en 17-årig kronprins att det redan nu på olika håll kan finnas anledning att något begrunda frågan. För det tredje kan på senare år viss samling och "uppladdning" sägas ha skett av dem, som önskar övergång till republik.

Det förefaller, som om det vore vissa svårigheter för monarkister och republikaner att sakligt och lidelsefritt ta ställning i frågan. Nu har väl för all del debatten hittills inte haft någon större bredd och den har i regel varit av mer principiell art och inte så mycket gått in på den konkreta svenska statschefsfrågan. Det borde vara onödigt att behöva slå fast, att frågan om statsformen är en grundlagsfråga bland många andra. Om det finns olika meningar — och det vet vi att det gör — bör frågan

givetvis lösas på det sätt majoriteten av folket eller majoriteten av folkrepresentationen önskar. Särskilt stora svårigheter uppkommer om ungefär halva nationen vill ha monarki och halva nationen republik. Ett land förefaller inte gärna kunna byta statsform i samma takt som det byter regering — t. o. m. den takt, i vilken svenska regeringsbyten numera sker, får här anses alltför snabb. Det torde dessutom, som påpekats av Gunnar Heckscher, vara orealistiskt att tänka sig, att en nation går över från republik till monarki. Vad man kan önska när folk tar ställning, är att detta ställningstagande sker av rationella skäl och inte på grund av några dogmatiska eller metafysiska uppfattningar. Frågan om statsformen är — som de flesta grundlagsfrågor — viktig men man bör också komma ihåg att det finns frågor i den politiska debatten som är viktigare.

En av de klassiska socialistiska programpunkterna är kravet på republik. Det är nu över fyrtio år sedan den förste socialdemokratiska regeringschefen i Sverige trädde till. Under större delen av den tid, som förflutit därefter, har vi haft socialdemokratiska ministärer. Ingen av dem har emellertid aktualiserat frågan om övergång till republik, trots att det socialdemokratiska partiet hela tiden haft och alltjämt har republikkravet på sitt program. Enskilda socialdemokrater (liksom representanter för

det kommunistiska partiet) har dock vid flera tillfällen tagit upp frågan. Sålunda motionerade dåvarande borgmästaren i Stockholm Carl Lindhagen jämte några likasinnade år 1912 i andra kammaren om "införande af republikanskt statsskick". Kammarens talman, som fann motionen grundlagsstridig, vägrade att ställa proposition på frågan om motionens remitterande till utskott. Talmannen blev dock desavouerad och motionen hänsköts till konstitutionsutskottet. Utskottet hemställde, att motionen skulle lämnas utan avseende, vilket även blev riksdagens beslut. Lindhagen återkom 1914 med en liknande motion, vilken dock rönste samma öde som den tidigare. Med mer eller mindre jämna mellanrum har härefter motioner i samma syfte återkommit. Åren 1919 och 1920 motionerade sedermera försvarsministern och landshövdingen i Karlstad Ivar Vennerström om folkomröstning rörande frågan om monarki eller republik. Även dessa motioner lämnades utan avseende. Åren 1924, 1925 och 1928 väcktes motioner angående "avskaffande av den ärftliga kungamakten och införande av republik" med den i riksdagen alltjämt verksamme August Spångberg som första namn. Ingen av motionerna föranledde någon riksdagens åtgärd. Beträffande behandlingen av 1925 års motion förtjänar anmärkas, att ett antal socialdemokrater i konstitutionsutskottet, bland dem August

Sävström, sedermera talman i andra kammaren, och Harald Hallén, som sedermera blev ordförande i konstitutionsutskottet och ledamot av den nu aktuella författningsutredningen, visserligen reserverade sig under anförande att de i princip anslöt sig till det republikanska statskicket och ansåg att republikfrågan i och för sig borde hänskjutas till folkomröstning men tillade, att de icke fann frågan så aktuell att det fanns anledning för riksdagen att vidta någon åtgärd på grund av motionen. Vid behandlingen av 1928 års motion reserverade sig några socialdemokrater i utskottet och ville att frågan skulle utredas. Näste förespråkare för republiktanken var Ture Nerman, som åren 1932 och 1933, då han var riksdagsman för kommunistiska partiet, i första kammaren motionerade om "införande av republikanskt statskick". Motionerna föranledde ingen åtgärd men även nu ville socialdemokratiska utskottsreservanter ha en utredning till stånd.

Från 1933 tycks det ha blivit ett kvartsssekellångt uppehåll i den republikanska aktiviteten i riksdagen. Detta bröts genom några motioner vid 1958 års A-riksdag dels från socialdemokratiskt håll, dels från den kommunistiska gruppen. Den kommunistiska motionen, som återkom 1962, gällde direkt Sveriges ombildning till republik och är väl inte av något större intresse. Den andra av 1958 års motioner förtjä-

nar större uppmärksamhet. I den krävdes en förutsättningslös utredning angående statschefens ställning i en modern parlamentarisk demokrati. Motionen var undertecknad av åtskilliga socialdemokrater, varibland återfanns — förutom den på nytt aktive republikanen hr Spångberg — den socialdemokratiska gruppledaren i andra kammaren Hans Gustafsson och allmänna beredningsutskottets ordförande fru Nancy Eriksson. Konstitutionsutskottet avstyrkte motionen under hänvisning till att det enligt utskottets bedömning föll under den då arbetande författningsutredningens uppdrag att i viktiga delar ompröva jämväl statschefens ställning i en modern parlamentarisk demokrati. Riksdagen följde utskottet och begärde sålunda ingen utredning. Det må vara tillåtet att sätta ett frågetecken vid utskottets bedömning eftersom det icke tillkom utredningen att pröva en av de viktigaste frågorna rörande statschefens ställning nämligen den om statsformen. Man får väl anta, att det var bekvämt för utskottet att slippa att i sak ta ställning till motionen och dess uppenbara syfte.

Av de fyra demokratiska partierna är det endast socialdemokraterna, som har kravet på republik i sitt program. Som ovan framgått har de emellertid inte varit särskilt intresserade av att genomföra denna programpunkt. Det ringa intresse, som i varje fall tidvis fun-

nits för detta, belyses bland annat av att programrevisionen till 1944 års socialdemokratiska partikongress föreslog att punkten om republik skulle tas bort ur programmet. Kongressen följde dock i denna del ej programrevisionen, varför republikkravet kom att stå kvar. I 1960 års program kvarstår republikkravet då man anser att "ärftliga politiska privilegier är oförenliga med en strikt tillämpning av demokratins principer". Det har dock uttalats, att kravet inte äger någon aktualitet utan kan förverkligas först när en stark opinion föreligger.

De övriga tre partierna hävdar alla den monarkiska statsformen. Det förefaller som om högerpartiet och centerpartiet mer än folkpartiet sluter upp kring monarkin. Folkpartiet har dock monarkin på sitt program. Partiets förre vice ordförande Waldemar Svensson i Ljungskile är emellertid en klar och ganska aktiv republikan. Partiordföranden Bertil Ohlin ansluter sig däremot till monarkin. Detta framgår bland annat av hans skrift "Liberal utmaning", vilket resulterat i att han kritiserats i Folkpartiets Ungdomsförbunds organ Liberal Ungdom av förbundets förre ordförande Per Ahlmark. Såväl FPU som Sveriges Liberala Studentförbund kräver nämligen införande av republik i vårt land. Liberala Studentförbundet säger härvid, att det, trots att frågan om monarkins avskaffande inte är av

central praktisk betydelse är av vikt att frågan om formerna för ett republikanskt statsskick snarast utreds.

Enligt högerpartiets program bör den folkliga självstyrelsen värnas och utvecklas med den historiskt givna monarkin och det parlamentariska styrelsesättet. De flesta konservativa torde omfatta den meningen att den monarkiska statsformen är en del av det historiska arvet, som visat sig väl motsvara nutidens krav. Högerens Ungdomsförbund vill bevara kungadömet därför "att den monarkiska institutionen symboliserar värden — nationell enighet och sammanhang med det förflutna — som för oss är grundläggande för samhällssynen samt att den i vårt land visat sig innebära en praktisk lösning av representativa uppgifter". HUF vill därjämte införa kvinnlig arvsrätt till tronen. Sveriges Konservativa Studentförbund vill bibehålla monarkin men bringa monarkens grundlagsenliga befogenheter i överensstämmelse med rådande praxis samt — liksom HUF — införa kvinnlig arvsrätt till tronen.

Som tidigare nämnts har författningsutredningen vissa förslag, som, om de antas, kan komma att få betydelse vid ett framtida ställningstagande till frågan om monarki och republik. Utredningen vill sålunda höja kungens minimiålder för trontillträde från 21 år till 25 år, varvid utredningen menar att kungens såväl representativa upp-

gifter som konstitutionella befogenheter talar för denna ändring. Dessutom menar utredningen, att den föreslagna 25-årsgränsen lämnar väsentligt bättre utrymme för fortsatta akademiska eller andra studier än den nuvarande 21-årsgränsen. Redan när minimiåldern för trontillträde år 1949 höjdes från 18 till 21 år ifrågasatte föredragande departementschefen, om det inte för trontillträde borde krävas samma ålder som för behörighet att utöva domarämbete — 25 år — men nöjde sig med att föreslå höjning till 21 år. För tiden intill dess tronföljaren fyller 25 år skall enligt utredningen statschefens uppgifter omhänderhas av en riksföreståndare, vald av riksdagen. Det är svårt att göra någon invändning mot de av utredningen anförda skälen för en höjning av trontillträdesåldern. Frågan är dock om det inte — åtminstone hos vissa av utredningens ledamöter — även finns ett annat icke redovisat skäl för ändringen. Med den nu aktuella successionen bör det vara av stort intresse för den som snarast möjligt vill införa republik i landet att se till att den nuvarande kronprinsen icke kommer att tillträda tronen. Ett sätt att förhindra detta är att sätta minimiåldern för trontillträde, så att kronprinsen med all sannolikhet icke uppnår denna ålder under den nuvarande kungens livstid. I en uppsats "Svensk republik" av Leif Andersson i festskriften till Ernst Wigforss' 80-årsdag

framhålles att kravet på en högre behörighetsålder än den nuvarande för tillträdande konung framstår som ett "demokratiskt renlighetskrav". "Men dessutom skulle, om behörighetsåldern sätts till denna — högre — ålder, med mycket stor sannolikhet ett interregnum med ty åtföljande förmyndarstyrelse kunna bli resultatet." Andersson menar, att en rätt sammansatt förmyndarstyrelse bör ta initiativ till och under sin tid införa republiken. Det finns väl anledning att anta att Andersson inte är ensam i den aktiva republikanska kretsen med sin tanke och att samma tankar kan ha funnits hos en del av de principiella republikanerna i författningsutredningen. Hrr Hallén och Wahlund har i denna del reserverat sig i utredningen och anför, att de icke funnit sig övertygade av utredningens argument utan hävdade att nuvarande åldersgräns bort behållas oförändrad. Även professor Henrik Munktell, vilken avled innan utredningen avslutat sitt arbete, ansåg att 21-årsgränsen borde behållas.

Enligt gällande regeringsform skall riksdagen, om kungahuset utslöcknar, utse nytt kungahus. Denna bestämmelse vill utredningen slopa med motivering att det inte är lämpligt att riksdagens handlingsfrihet från början är beskuren utan att riksdagen i stället i det aktuella läget bör ha frihet att välja mellan en monarkisk eller en republikansk statsform. I denna

del hade hr Munktell uttalat sig för att stadgandet i den gällande rege- ringsformen borde behållas.

Inom utredningen har hrr Dah- lén, Hallén, Munktell och Wahlund föreslagit införande av kvinnlig tronföljd, vilket emellertid icke accepterats av utredningens majo- ritet.

Utredningens ställningstagande i de nu nämnda tre frågorna (om minimiålder för trontillträde, åtgär- der då kungahuset utslocknar och kvinnlig tronföljd) kan väl sägas i hög grad gynna dem som önskar övergång till republik.

Är nu verkligen den nuvarande monarkiska statsformen bättre för Sverige än den republikanska? Är inte tiden mogen även för Sverige att överge monarkin som stats- form? Kan monarkin tänkas bli accepterad och anses vara lämplig i det framtida samhället?

För att kunna besvara dessa frå- gor är det nödvändigt att veta vilka uppgifter statschefen skall ha. Om statschefen skall tilläggas reella politiska maktbefogenheter som i Förenta staterna, i femte republi- kens Frankrike och i viss utsträck- ning också i Finland, är det givet- vis omöjligt att acceptera tanken på en ärftlig monarki i det moder- na samhället. Om däremot stats- chefens konstitutionella uppgifter begränsas till vissa funktioner i samband med regeringsbildningen och han (hon) i övrigt endast till- läggs representativa uppgifter, kommer frågorna i ett annat läge.

Någon menar kanske att i ett så- dant läge det spelar mindre roll om statschefen kallas kung eller presi- dent; han kan vare sig han är det ena eller andra fylla sin uppgift på ungefär samma sätt. Nu tycks det råda enighet om att den svenske statschefen icke skall ha något reellt politiskt inflytande. Det är alltså med utgångspunkt från att vi skall ha den sistnämnda typen av statschef frågorna bör besvaras. I det läget torde i Sverige under överskådlig tid monarki vara att föredra framför republik. Det låter visserligen bestickande, när man från republikanernas håll säger, att det i ett modernt samhälle icke kan accepteras att rikets högsta ämbete erhålles genom arv. Frågan är dock, om den principen är så väsentlig och har sådan tyngd, att den, om man väger fördelarna av monarki respektive republik mot varandra, förmår vågskålen att väga över till republikens förmån. Det finns näm- ligen åtskilligt att lägga i monar- kins vågskål. Där finns den histo- riska aspekten, som i varje fall för de människor, som ansluter sig till den traditionella konservativa idé- uppfattningen, inte är utan bety- delse. Där finns monarkens vid si- dan av partierna traditionella ställ- ning, varigenom han får en för lan- det samlande positiv funktion. Där finns frånvaron av de manövrar och intriger, som tycks vara ound- vikliga vid nästan alla presidentval. Där finns vår erfarenhet att monar- kin väl kan kombineras med folk-

styre och att den kan passa in i ett modernt samhällssystem och där fungera bra. Där finns statschefens representativa uppgifter, som en monark normalt i vårt land utan tvekan kan utöva bättre än våra tänkbara presidentkandidater.

Gunnar Heckscher har i sin skrift "Trygga folkstyret" anfört flera av de skäl, som talar för monarkin. Han har också hävdad, att monarken som "sina rådgivares rådgivare" kan utöva ett modererande inflytande i det löpande regeringsarbetet. Det kan dock ifrågasättas, om det verkligen är lämpligt, att monarken i ett modernt parlamentariskt samhälle ingriper i sakfrågor även om det endast sker i form av "råd" till regeringen.

Även om man sålunda vid vägan- de av för- och nackdelar kommer till att Sverige rimligen bör förbli monarki, finns det vissa problem med en sådan statsform, som man undgår i en republik. Ett sådant är svårigheten för nationen att befria sig från en statschef, som visar sig uppenbart olämplig för sin uppgift. Ett annat är problemet att skapa möjlighet (och eventuellt även skyldighet) för en monark att avgå t. ex. vid sjukdom och hög ålder. Det torde dock inte vara omöjligt att i grundlagen införa

bestämmelser, som skulle lösa sådana frågor.

Särskilt på grund av den nuvarande tronföljdssituationen kan vi vara övertygade om att man från republikanskt håll inom de närmaste åren kommer att aktualisera republikfrågan. Det vore inför denna väntade aktivitet önskvärt med en samling även av dem, som önskar bevara monarkin. Det finns ingen anledning att låta republikanerna rycka åt sig initiativet i den debatt som alldeles säkert kommer. Högerpartiets aktivitet i frågan om den kvinnliga tronföljden bör härvid noteras med tillfredsställelse. De politiska partier, som i sina program vill behålla monarkin, bör inte låta sig bli tagna på sängen även i den här frågan. Man skall dock inte vänta att skiljelinjen helt kommer att gå mellan de borgerliga å ena och socialisterna å andra sidan. Liksom det troligen finns folk som önskar övergång till republik inom alla de borgerliga partierna vet vi att det finns socialdemokrater, som önskar behålla monarkin — i varje fall för lång tid framåt. Vi behöver en saklig diskussion och personliga ställningstaganden även i denna sidofråga av den allmänna författningsdebatten.